

جایگزین شناسی کیفر حبس در آینه آرای قضایی

مؤلفان:

دکتر حسینی مؤذن زادگان

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

محسن مرادی اوجقاز

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی

دانشگاه علامه طباطبائی، قاضی دادگستری و مدرس دانشگاه

www.ketab.ir

- سرشناسه : مؤذن‌زادگان، حسنعلی ۱۳۸۵
عنوان قراردادی : ایران، قوانین و احکام
Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور : جایگزین‌شناسی کیفر حبس در آینه آرای قضایی / مولفان:
حسنعلی مؤذن‌زادگان، محسن مرادی اوجقاز.
مشخصات نشر : تهران: مهرکلام، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری : ۲۱۶ ص.
شابک : 978-622-7746-22-8
وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه: ص ۲۱۳-۲۲۰.
موضوع : مجازات‌های جایگزین زندان -- ایران
موضوع : Alternatives to imprisonment -- Iran
شناسه افزوده : مرادی، محسن، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده : عباس قاقاهنده - ناظر چاپ
رده بندی کنگره : KMH۳۹۶۲
رده بندی دیویی : ۳۴۵/۵۵
شماره کتابشناسی ملی : ۸۴۶۶۴۸۹

دفتر مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان سعیدی جاوید، پلاک ۷۴

شماره تماس: ۶۶۴۶۳۲۴۵

www.mehrekalam.ir

جایگزین شناسی کیفر حبس در آینه آرای قضایی

دکتر حسنعلی موذن زادگان - محسن مرادی اوجقاز

چاپ اول: ۱۴۰۰

تیراژ: ۵۰ نسخه

چاپ: غزال

صفحه آرای: بنیامین غفاری

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق محفوظ و متعلق به انتشارات مهرکلام است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۷۴۶-۲۲-۸

فهرست مطالب

درآمد.....	۹
بخش اول - مفهوم شناسی، پیشینه، سیاست کیفری حاکم بر جایگزین‌های	
حبس، مبانی و بسترهای آن.....	۱۳
فصل اول: مفهوم شناسی، پیشینه جایگزین‌های حبس و سیاست کیفری حاکم بر آن.....	۱۵
گفتار اول: مفهوم شناسی.....	۱۷
بند اول: کیفر حبس و مفاهیم مشابه.....	۱۷
الف - کیفر حبس.....	۱۷
ب- مفاهیم مشابه کیفر حبس.....	۲۰
۱- نگهداری تحت نظر.....	۲۰
۲- بازداشت موقت.....	۲۲
۳- حبس بدل از جزای نقدی و محکومیت مالی.....	۲۳
بند دوم: جایگزین حبس.....	۲۶
گفتار دوم: پیشینه جایگزین‌های کیفر حبس و سیاست کیفری حاکم بر آن.....	۳۱
بند اول: جایگزین‌های سنتی / نسل اول / جایگزین سازی عام.....	۳۲
بند دوم: جایگزین‌های نوین / نسل دوم.....	۳۸
بند سوم: جایگزین‌های کیفر حبس در حقوق ایران / نسل اول و دوم.....	۳۹
بند چهارم: سیاست کیفری حاکم بر جایگزین‌های کیفر حبس.....	۴۵
الف - سیاست کیفری بین‌المللی.....	۴۷
ب - سیاست کیفری ایران.....	۵۰
فصل دوم: مبانی و بسترهای جایگزین‌های کیفر حبس.....	۵۳

۵۳	گفتار اول: مبانی جایگزین‌ها
۵۴	بند اول: مبانی حقوقی
۵۴	الف- تعارض حبس با اصل شخصی بودن مجازات‌ها
۵۷	ب- انسانی کردن مجازات‌ها
۵۸	پ- صرفه‌جویی در هزینه‌های اقتصادی زندان
۶۳	بند دوم: مبانی جرم‌شناختی
۶۳	الف- فرهنگ‌پذیری زندان
۶۶	ب- شکست برنامه‌های اصلاح و درمان
۷۸	پ- تراکم و ازدحام جمعیت زندان‌ها
۸۱	۱- افزایش جمعیت کیفری ناشی از بزهکاری
۸۲	۱-۱. ضعف در سیاست جنایی تقنینی
۸۳	۱-۲. جرم‌انگاری افراطی
۸۵	۱-۳. ضعف در سیاست جنایی قضایی
۸۶	۱-۴. کیفرگرایی
۸۶	۱-۴-۱. کیفرگرایی فرهنگی
۸۸	۱-۴-۲. کیفرگرایی قضایی
۸۸	۱-۴-۳. کیفرگرایی اجرایی
۸۹	۱-۴-۴. کیفرگرایی تقنینی
۹۱	ت- رعایت اصل فردی کردن مجازات‌ها
۹۳	ث- اصل مداخله حداقلی حقوق کیفری
۹۴	ج- کاهش خطر بزهکاری
۹۶	گفتار دوم: بسترهای جایگزین‌های کیفر حبس
۱۰۰	بند اول: بسترهای تقنینی و اجرایی
۱۰۲	بند دوم: بستر فرهنگی و آموزشی
۱۰۶	بند سوم: بستر اقتصادی
	بخش دوم: گونه شناسی، ویژگی‌ها، شرایط و نحوه اجرای احکام جایگزین‌های
۱۰۹	حبس
۱۱۱	فصل اول: گونه شناسی و ویژگی‌ها
۱۱۱	گفتار اول: گونه شناسی

بند اول: خدمات عمومی رایگان.....	۱۱۴
الف- مفهوم شناسی.....	۱۱۵
ب- قلمرو و شرایط اعمال خدمات عمومی رایگان.....	۱۱۹
۱- قلمرو اعمال.....	۱۲۰
۲- شرایط اعمال.....	۱۲۱
۱-۲. رضایت محکوم به انجام خدمات عمومی رایگان.....	۱۲۱
۲-۲. شرایط و وضعیت مجرم.....	۱۲۶
۳-۲. تشکیل پرونده شخصیت.....	۱۲۸
۴-۲. مشارکت نهاد پذیرنده.....	۱۲۹
۵-۲. وجود افراد متخصص و مجرب.....	۱۳۳
۶-۲. معین بودن مدت و ساعت ارائه خدمات عمومی رایگان.....	۱۳۴
بند دوم: دوره مراقبت.....	۱۴۰
الف- مفهوم شناسی.....	۱۴۰
ب- قلمرو اعمال دوره مراقبت.....	۱۴۴
پ- شرایط اعمال دوره مراقبت.....	۱۴۵
۱- وظایف محکوم علیه.....	۱۴۶
۲- وظایف مأمور مراقبتی.....	۱۴۷
بند سوم: جزای نقدی سنتی/جریمه پردازی نا درآمدی.....	۱۵۰
الف- مفهوم شناسی.....	۱۵۱
ب- قلمرو اعمال جزای نقدی.....	۱۵۳
پ- شرایط اعمال جزای نقدی.....	۱۵۴
بند چهارم: جزای نقدی روزانه/جریمه پردازی درآمدی.....	۱۵۶
الف- مفهوم شناسی.....	۱۵۶
ب- قلمرو اعمال جزای نقدی روزانه.....	۱۵۸
پ- شرایط اعمال.....	۱۶۰
بند پنجم: محرومیت از حقوق اجتماعی.....	۱۶۲
الف- مفهوم شناسی.....	۱۶۳
ب- گونه‌های محرومیت از حقوق اجتماعی.....	۱۶۴
۱- محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان مجازات اصلی.....	۱۶۵

۱۶۵.....	۲- محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان کیفر تکمیلی
۱۶۶.....	۳- محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان مجازات تبعی
۱۶۷.....	۴- محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان مجازات جایگزین حبس
۱۶۹.....	گفتار دوم: ویژگی جایگزین های کیفر حبس
۱۷۰.....	بند اول: انعطاف پذیر بودن
۱۷۱.....	بند دوم: جامعوی و مشارکتی بودن
۱۷۳.....	بند سوم: بازگشت پذیر بودن
۱۷۶.....	بند چهارم: دو سویه و توافقی بودن
۱۷۷.....	بند پنجم: مکمل پذیر بودن
۱۷۸.....	بند ششم: همراه پذیر بودن
	فصل دوم: شرایط حاکم بر جایگزین های کیفر حبس، وظایف و اختیارات قاضی اجرای احکام
۱۸۱.....	گفتار اول: شرایط الزامی / اجباری
۱۸۲.....	بند اول: فقدان سابقه کیفری / سنجش خطر
۱۸۲.....	بند دوم: شرط جهات تخفیف / سنجش موقعیت
۱۸۴.....	بند سوم: شرط اصلاح / سنجش بازگشت پذیری
۱۸۶.....	بند چهارم: شرط سنخیت / سنجش تناسب
۱۸۸.....	گفتار دوم: شرایط سلبی / ممنوعیت اعمال جایگزین های کیفر حبس
۱۹۱.....	بند اول: عدم امکان اعمال در تعدد و تکرار جرایم عمدی
۱۹۴.....	بند دوم: عدم امکان اعمال آنها در جرایم امنیتی
۱۹۶.....	بند سوم: عدم امکان اعمال در جرایم عمدی دارای حبس بیش از یکسال
۱۹۸.....	گفتار سوم: وظایف و اختیارات قاضی اجرای احکام کیفری
۲۰۰.....	بند اول: معاف سازی / کاهنده جایگزین های کیفر حبس
۲۰۳.....	بند دوم: الفا / تشدید جایگزین های کیفر حبس
۲۰۹.....	فهرست منابع

درآمد

برحسب تتبع در تاریخ نظام عدالت کیفری از سده‌های هجده و نوزدهم میلادی به بعد، مجازات‌های بدنی در غالب کشورها حذف و کیفر حبس به عنوان مهم‌ترین کیفر تلقی شد. در مباحث آکادمیک به ویژه در سده بیستم علمای علوم جنایی بر خلاف مجازات‌های بدنی که هدف اصلاح و تربیت را در مورد آن‌ها منتفی می‌دانستند، هدف اصلی از مجازات حبس را اصلاح و تربیت یا بازپروری مجرمان اعلام کردند.

وانگهی متعاقب مباحث آکادمیک در سده بیستم اسناد بین‌المللی متعددی در خصوص اصلاح زندان‌ها برای تحقق هدف بازپروری مجرمان محبوس به تصویب سازمان ملل متحد رسید.^۱ مهم‌ترین سند، قطعنامه سازمان ملل متحد در خصوص نحوه رفتار با زندانیان، تحت عنوان «مجموعه قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانیان» مصوب شورای اقتصادی و اجتماعی این سازمان در ژوئیه ۱۹۵۷ می‌باشد.^۲ ویژگی بارز این قطعنامه ارائه قواعدی منطبق با منطق، خرد و احترام به کرامت انسانی برای اداره زندان به منظور تحقق امر بازپروری مجرمان است. مطابق مفاد قطعنامه مزبور، ضمن تأکید به رفتار با زندانیان بدون هرگونه تبعیض و با احترام به عقاید مذهبی و موازین اخلاقی، دولت‌ها موظفند حداقل رفتارهایی را به عنوان

۱. از قبیل قطعنامه مقررات مربوط به سازمان ملل متحد برای حمایت از نوجوانان محروم از آزادی مصوب دسامبر ۱۹۹۰ و اصول اساسی حمایت از همه زندانیان تحت قرار بازداشت یا محکوم به حبس مصوب دسامبر ۱۹۸۰

۲. مجموعه قواعد مصوب اولین کنگره سازمان ملل برای پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمین منعقد در ژنو در سال ۱۹۵۵ و مصوب شورای اقتصادی و اجتماعی به موجب قطعنامه (XXI7) ۶۶۳ مورخ ۳۱ ژوئیه ۱۹۵۷ است. (ر.ک به: کرسی حقوق بشر، صلح و دموکراسی یونسکو با همکاری سازمان اصلاحات جزایی بین‌المللی، مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، زیر نظر امیرارجمند، اردشیر، چاپ اول، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی تهران، ۱۳۸۱، جلد اول، صص ۲۷۱-۲۴۹).

استاندارد در اداره زندان رعایت کنند. از جمله این استانداردها، لزوم طبقه‌بندی و تفکیک زندانیان از حیث جنس، سن، سوابق مجرمیت، مهلت قانونی بازداشت، کیفیت مناسب اقامت و خواب در سلول‌های انفرادی و گروهی، بهداشت، لباس، رختخواب، تغذیه، ورزش و خدمات پزشکی، عدم اعمال تنبیه بدنی و سایر رفتارهای تحقیرآمیز، ظالمانه و مغایر با کرامت انسانی، دسترسی به اطلاعات، کتب، دنیای خارج و اعلام تظلمات زندانیان به مقامات مسئول در صورت سوءرفتار مأموران زندان است.

اصلاح زندان‌ها و بازپروری مجرمان محبوس برای تعلیم و تربیت، بازگشت به زندگی شرافتمندانه اجتماعی و احترام به ارزش قوانین حاکم بر جامعه، آنچنان اوج گرفت که در بند پنجم اصل یکصد و پنجاه و شش قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، این امر به عنوان یکی از وظایف قوه قضائیه برای تحقق بخشیدن به عدالت مطرح شده است. با وجود این به لحاظ دلایلی چند، نه فقط در ایران، بلکه در سایر کشورها، آرمان والای انسانی مزبور تا کنون محقق نگردیده است.

از جمله این دلایل می‌توان به مواردی از قبیل ناتوانی دولت‌ها در تأمین امکانات زندان برای تطبیق با سند بین‌المللی مورد اشاره، یعنی حداقل استانداردهای رفتار با زندانیان، تأثیر اجتناب‌ناپذیر زندان بر خانواده مجرمان از حیث ایجاد نابسامانی در معیشت و اداره خانواده و در نتیجه عدول از اصل شخصی‌بودن مجازات‌ها، تغییر نگرش جامعه نسبت به زندانی، تراکم و ازدحام زندانیان و بروز حوادثی از قبیل شیوع کرونا در ائتلاف جان اشخاص زندانی، فقد بهداشت و تغذیه مناسب در زندان و... اشاره کرد.

به همین جهت از نیمه دوم سده بیستم میلادی، اهداف کیفر حبس از دیدگاه علمای علوم جنایی شکست‌خورده تلقی شده و موجب گردید که در مباحث آکادمیک، کیفر حبس و به ویژه حبس‌های کوتاه‌مدت و جنحه‌ای تا دو سال، مضر و فاقد توان در بازپروری مجرمان تلقی شود. از طرف دانشمندان مزبور راهکار رفع بحران و شکست هدف اصلاح و درمان در کیفر حبس به ویژه در حبس‌های مورد اشاره، ارائه مجازات‌های جایگزین حبس یا اجتماعی مطرح گردید. البته جایگزین‌های

حبس نه فقط در معنای سنتی آن که تدابیر جزای نقدی، تعلیق اجرای مجازات و آزادی مشروط را شامل می‌شد؛ بلکه در مفهوم جدید، جایگزین حبس به گونه‌ای تعریف شد که رابطه محکوم با خانواده خود و اجتماع حفظ شود، مجرم در دامن اجتماع پرورش یافته و با ارزش‌های جامعه آشتی کند.

بدین ترتیب دیدگاه مجازات‌های جایگزین‌های حبس به مفهوم مزبور در بستر نظام‌های عدالت کیفری شکل گرفت. در نظام عدالت کیفری ایران طلیعه بروز جایگزین‌های حبس را می‌توان در بند ۱۴ سیاست کلان ابلاغی قوه قضائیه در سال ۱۳۸۱ ش. مطرح کرد. متعاقباً در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ فصلی مجزا به مجازات‌های جایگزین حبس از مواد ۸۷-۶۴ اختصاص یافت و در زمره ادبیات حقوقی و نظام قضایی ایران مستقر گشت. سیاست اصولی نظام عدالت کیفری ایران در خصوص مجازات‌های حبس جرایم عمدی دارای تا یکسال حبس و جرایم غیرعمدی با رعایت شرایط مقرر در مواد مزبور، همچنان ادامه دارد.

قوه قضائیه به منظور تشویق قضات برای استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس در دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری مصوب شهریورماه ۱۳۹۸، سازوکارهایی مناسب از طریق نظارت بر عملکرد قضات برای بهره‌گیری از مجازات‌های جایگزین حبس توسط رؤسای کل دادگستری استان‌ها قائل شده است (مواد ۲۶ و ۷ دستورالعمل). همچنین از تدابیر دیگر قوه قضائیه، برگزاری نشست‌های قضایی برای قضات سراسر کشور در خصوص تبیین اهداف و چالش‌های اجرای جایگزین‌های مجازات حبس است که این امر هم می‌تواند در تداوم و تثبیت سیاست اصولی پیگیری مجازات‌های جایگزین حبس تأثیر قابل توجهی داشته باشد.

نگارنده این سطور در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ در نشست‌های قضایی مزبور به عنوان مدرس در دادگستری استان‌های کردستان (سنندج)، گلستان (گرگان) و سیستان و بلوچستان (زاهدان) مشارکت داشته و در این نشست‌ها با حضور قضات دادسراها، دادگاه‌های کیفری بدوی و تجدیدنظر به بررسی جایگزین‌های کیفر حبس پرداخته است. جناب آقای محسن مرادی اوجقاز، دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی از جمله قضات دادگستری استان آذربایجان

غربی است که با علاقه شایان توجه همواره مبادرت به صدور احکام جایگزین کیفر حبس کرده و از طریق نظام قضایی ایران بارها مورد تشویق قرار گرفته است. حضور و تدریس در نشست‌های قضایی توسط نگارنده و تلاش دوست عزیز، آقای مرادی، در صدور احکام جایگزین کیفر حبس، انگیزه‌ای برای تدوین کتاب حاضر شد. در این کتاب تمرکز بر ارائه آراء مجازات‌های جایگزین کیفر حبس به ویژه خدمات عمومی رایگان و ارائه چالش‌های تقنینی- قضایی در تطبیق با مباحث اجمالی آکادمیک است.

در خاتمه این نوشتار بر خود فرض می‌دانم که از دانشجویان دیگر دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، آقایان مجتبی مرزبان و امیرحسین عابدی که در امر ویراستاری کتاب زحمات زیادی متقبل شدند و نیز جناب آقای ناصر عتباتی رئیس کل دادگستری استان آذربایجان غربی که مشوق مؤلفان برای چاپ و نشر این اثر بوده‌اند و همچنین سرکار خانم لیلا مرزبان که در تایپ آن همکاری داشته‌اند و مؤسسه انتشارات بهنامی (مهر کلام) در انتشار کتاب، اصالتاً و از طرف آقای محسن مرادی اوججاز که به همراه اینجانب در تدوین کتاب و ارائه احکام جایگزین حبس مشارکت داشته‌اند، برای انتشار این اثر تشکر و قدردانی کند. از محققان، قضات و وکلای دادگستری عزیز که به مطالعه این کتاب همت می‌گذارند، صمیمانه درخواست می‌کنیم که کاستی‌های آن را به طریق مقتضی به اطلاع این جانب و یا آقای مرادی برسانند تا از افاضات ایشان در چاپ‌های بعدی به فضل خداوند متعال بهره جویم.

تهران - مرداد ۱۴۰۰

حسنعلی مودن زادگان

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی